

Богумили: историја или лажни мит

Пише: **Александар Беклић**

Постоје митови који су плод народне душе и који настају спонтано као потреба народа, а односе се на преломне догађаје у његовој прошлости. Они су непресушно врело за надањивање, поготово у тешким временима, премда су неретко искривљена слика прошлости.

Насупрот митском приступу – стоји историја као наука. Она се темељи искључиво на историјским изворима, који се критички испитују и упоређују са сродним или опречним споменицима, на основу чега се снагом имагинације реконструише прошлост.

Међутим, постоји једна појава у историографији, а то је стварање митова од стране самих историчара, односно фабриковање лажне представе прошлости, која

Не постоји ниједан озбиљни историјски доказ о постојању богумила. Богумили су кроз историју служили за оспоравање српског карактера Босне, а у новије време као историографска основа и оправдање за стварање бошњачке нације и самосталне државе Босне и Херцеговине

треба да послужи одређеним политичким, националистичким и идеолошким циљевима.

Мит о богумилима управо представља производ једне такве историографије, чији је основни циљ оспоравање српског и источно-православног карактера Босне у средњем веку, али и давање

историјског легитимитета стварању муслиманске, односно бошњачке нације, што је поједностављено образложио један учесник интернета речима „Ја више волим да потичем од богумила него од православних Срба“.

Опортунизам историчара, који су креирали тај мит, најбоље предочава сведо-

чанство британске историчарке уметности Маријан Вензел, из времена 1960-их, када је боравила у Сарајеву и радила на књизи *Украшени мотиви на стећцима*.

Она наводи занимљив разговор који се водио у атељеу Миле Торковић и Младена Колобарића:

„Ту се затекао и Џон Фајн, који је радио на сакупљању података за своје важно дјело *Црква босанска, нова интерпретација* (Њујорк и Лондон, 1975). Обоје смо у то вријеме проучавали богумилску културу, надгробне споменике и Цркву босанску. *’Реци ми’, питао је Џон Фајн, ’да ли си нашао било шта богумилско у вези са стећцима?’* *’Не’, рекла сам искрено. ’Ни трага. А шта је с Црквом босанском? Јеси ли ти нашао икакву везу с богумилима?’* *’Не’, рекао је Џон. ’Ништа доказиво о Цркви босанској нема заједничко с богумилима. А ја ловим већ дуго времена.’* Тада и ту смо заједно закључили да ништа у босанској култури није везано за богумиле, упркос свему што нам је речено. Сљедећег дана сам посјетила свог ментора у Земаљском музеју, др Алојза Бенца, који ме је инспирисао и охрабрио за рад на књизи о стећцима и омогућио ми помоћ од чланова његовог особља: Влајка Палавестре, Наде Милетић и сада покојног Ђуре Баслера, који је увијек био одани сљедбеник теорије о богумилима. Бенац је и сам, скупа са Бихаљи Мерином из Београда, написао књигу о стећцима, чији енглески наслов гласи *The Bogomils* (Лондон 1962). *’Др Бенац’, рекох, ’морам Вам нешто рећи. Прошле вечери сам разговарала са Џоном Фајном, који истражује Цркву босанску. Заједно смо закључили да ни на стећцима ни у Цркви босанској нема ничег богумилског. Мислим да богумили нису направили стећке. Мислим да никад нису ни били овдје.’* *’Знам’, рече он. ’Увијек сам то знао. Али то није нешто што ја могу рећи. Ви то можете и ја ћу вам помоћи.’*“ (*Босански стил на стећцима и металу*, Сарајево, 1999).

У склопу мог истраживања српских средњовековних повеза књига, наишао сам такође, на појам – „богумилски повез“, о коме је писала Берта ван Регемортер, у тексту „Повез југословенских ћириличких рукописа“ у часопису *Библиотекар* за 1959. годину, означивши повез рукописа R 3.349 Универзитетске библиотеке у Загребу – богумилским. (Исти текст појавио се и у студији *Binding Structures in the Mid-*

dle Ages, коју је приредила Џејн Гринфелд 1991. године, превевши са француског на енглески текстове Берте ван Регемортер.) Само летимичан поглед био је довољан да се утврди да је тај повез, и по декоративним и по структуралним елементима, истоветан са српским средњовековним повезима. То несумњиво потврђују орнаменти и њихова композиција, а особито орнамент двоглавог орла, који се више пута понавља. Ако имамо у виду да сваки религијски правац снагом свог духа ствара особену и препознатљиву материјалну културу, било би логично да и богумилство изнедри специфичну орнаментику. Међутим, ту никако не би могло бити места за орнамент двоглавог орла, који, као источно-православни симбол представља симфонију цара и патријарха, и, према томе, косио би се са богумилским учењем. Сем тога, тај рукопис не помиње ни Драгољуб Драгољовић, свакако највећи познавалац босанског рукописног наслеђа.

рукописном наслеђу. Не помиње се ни у једном старом речнику, ни у једном путопису. У науку га је увео босански фрањевац Иван Фрањо Јукић 1851. године, а он је, у ствари, од Орбина (1601), Фарлатија (1769) и Пејачевића (1797) преузео мишљење о јеретицима у Босни. Они су само поновили оптужбе од раније, које су стизале из редова римокатоличке цркве према житељима Босне и Хума да су манихеји, патарени или шизматици (према Пејачевићу и Немања је био у почетку патарен). Те квалификације Јукић је некритички довео у везу са богумилством на Истоку и са валдензима и албигензима у Француској. Међутим, треба имати на уму да су такве оптужбе биле манир римокатоличке цркве у средњем веку за цркве које нису биле под њеном јурисдикцијом. (На пример, када је дошло до раскола са Васељенском патријаршијом 1054. године, кардинал Хумберт је изнео оптужбе међу којима је била и оптужба за манихејство.) Главни замах богумилству у Босни као

Сведочанство британске историчарке уметности Маријан Вензел: „’Реци ми’, питао је Џон Фајн, ’да ли си нашао било шта богумилско у вези са стећцима?’ ’Не’, рекла сам искрено. ’Ни трага. А шта је с Црквом босанском? Јеси ли ти нашао икакву везу с богумилима?’ ’Не’, рекао је Џон. ’Ништа доказиво о Цркви босанској нема заједничко с богумилима. А ја ловим већ дуго времена.’“

Моје виђење, да то није богумилски повез, потврдио је др Иван Косић из Националне и свеучилишне књижице у Загребу, написавши ми да је поменути рукопис „Цетињски псалтир с тумачењима, (R 3.349), XV. ст., српске редакције“.

Остало је само нерешено питање да ли је ово случајна погрешка или се ради о смишљеном подметању „доказа“ о богумилима. Ипак, овај пример може да послужи и као модел за разумевање целог феномена „богумили“.

У тези о босанским богумилима све је под знаком питања, од самог имена, настанка, учења, до нестанка тог покрета.

Појам богумили (или богомили) апсолутно је био непознат у Босни пре средине XIX века. Није га било до тада у народном памћењу нити у сачуваном

дуалистичкој јереси дао је језуита Фрањо Рачки, који је такође своју поставку засновао претежно на латинским оптужбама. Пада у очи да су Рачки, као и остали историчари који су заступали богумилску тезу, избегавао да одреди народност босанских житеља у средњем веку. Разлог томе је што је био свестан чињенице да су сви стари извори (Ајнхард, Порфирогенит, Поп Дукљанин, као и босанске повеље) недвосмислено указивали да су то били Срби. Вероватно из разлога да се та чињеница прикрије, Рачки у први план истиче верске прилике, али само онако како су их видели римокатолички полемичари, премда му је био познат и рад Божидара Петрановића о тој теми, који се ослањао на босанске споменике. Зато је француски слависта Андре Вајан

(André Vaillant) оценио да је теза о богумилизму Цркве босанске у основи дело Фрање Рачког и хрватског романтизма. Историја о богумилима је пуну подршку доживела за време аустроугарске окупације после Берлинског конгреса 1878. године. Аустроугарска је у Босни затекла јаку српску идеју и крајње неповољну ситуацију због заједничког наступа муслимана и православних у пружању отпора окупацији. Према првом попису из 1879. године било је 42,88% православних, 38,73% муслимана и 18,08% католика, што је представљало додатну неповољност. У инструкцији Царева војне канцеларије генералу Филиповићу, главнокомандујућем у БиХ, која се чува у ратном архиву у Бечу (бр. 69-1/27), стоји: „Препоручује Вам се најтоплије нарочита обазривост у верским питањима, при чему има да код

жавни апарат укључује у стварање нове историје Босне. Оснива се Земаљски музеј (1888) који покрене часопис *Гласник земаљског музеја*, чиме се започиње рад и на научном утемељењу посебности Босне. Према Маријан Вензел, у стварању „лажне повијести Босне“ истакао се и Јанош фон Ашбот, чиновник администрације и члан мађарског парламента, чију је књигу о босанској култури, наравно, прожимала богумилска теза (1887). И Иван Ранђео, историчар и нумизматичар из Загреба истиче да је „настанак ове лажне повијести резултат спознаје Аустроугарске о нужности одвајања Босне и Херцеговине од Србије, те с тим у складу као резултат потребе за стварањем неке врсте идеолошке подршке тој политичкој опцији“.

На примеру деловања муслиманских првака видимо да су поменуте инструкције

титета најбоље се може видети у Меморандуму који су упутили муслимански прваци Хитлеру 1942. године, у коме се тражи немачки протекторат над Босном и Херцеговином: „Фиреру наш! /.../ ми, босански муслимани, нисмо Вама и немачком народу никако одани због неке тренутне политичке рачунице или интереса. Премда живимо у овој земљи где постоји већина словенског живља, ми отворено изјављујемо да по раси и крви нисмо Словени, већ да смо готског порекла /.../ Ову веру под народним именом богумила, што значи вере богумиле, задржали су до доласка Турака у 1463. години. Онда су сви одједном примили исламску веру, јер су ислам, као и наша богумилска вера, у длаку исти поверским начелима...“ (В. Дедијер и А. Милетић, Сарајево, 1990.)

Свако ко се непристрасно упусти у испитивање ове историје, убрзо увиди да је сам појам богумили, као и учење о дуализму, одбацивању икона, презирању и гажењу крста, непризнавању Јована Крститеља, одбацивању Старог завета и слично, једна конструкција која нема научно утемељење у босанским изворима. Када се све то одбаци као ненаучна хипотеза, остаје оно што јесте – босански крстјани, који су поштовали крст и иконе, Стари завет, Јована Крститеља, имали славу, надгробне цркве са олтаром према истоку, црквени календар који се поклапао са календаром православне цркве, а једна од најчешћих заклетви владара и властеле је на 318 никејских отаца, као што је била пракса и у Рашкој. Ова заклетва много говори, и она је сама по себи довољна да се створи представа о теологији крстјана, јер се у њој огледа суштина православља, али и истицање разлике у односу на римокатолике, па и на аријане, будући да се све чешће покушава направити веза и са овом јереси. Заклињање са 318 никејских отаца значи да су они имали символ вере, по коме је Дух свети производи од Оца – *ex Patre*. Зато су латини, по Васу Глушцу, крстјане и називали патаренима.

Овде треба имати на уму да је појам православље новијег датума и да се у то време није употребљавао ни у Рашкој ни у Босни.

У време Светог Саве и у Рашкој се такође користи појам крстјани. У *Хиландарској хрисовуљи* забележен је као „крстијански“, а у једном купопродајном уговору за виноград у Кареји, који наводи Миодраг М. Петровић, Свети Сава се потписује као „всјех правоверних крстјан молабник Сава грешни“. Појам крстјани је, у ствари, архаичан облик за појам хри-

шћани. У Рашкој је после Светог Саве напуштен у корист појма христјани, из разлога што хришћани нису добили име по крсту, већ по Христу, што је теолошки исправније. У Босни је тај појам опстао до пада под Турке, а код фрањеваца и дуже. Једна од књига фрањевца Матије Дивковића носи назив *Наука карстијански* из 1565. године, а језуита Бартол Кашић у *Ритуалу римском* из 1640. године такође користи апелатив „крстјани“. Доцније је тај појам преиначен у кршћани, који се и данас користи. Шта више, користио га је и протестант Примож Трубар. Он у једној посвети из 1557. године наводи „Всем побожним крстјаном...“

На основу ових неколико издвојених примера, видимо да је излишна свака мистификација и приписивање неког јеретичког смисла самом појму крстјани, као што је то чинио Сима Ђирковић.

Дуго је некритички коришћен као важан историјски извор о постојању богумила у Босни запис Григоровича у његовом Путешествију, да је нашао у *Житију деспота Стефана Лазаревића* од Константина Филозофа да су сви становници Сребренице – богумилске јереси. Међутим, професор Јагић, приређујући то дело за *Гласник српског ученог друштва* (књ. XLII), прегледао је све преписе тог житија и нигде није нашао то место. Испоставило се да је реч накнадно дописана на једном примерку.

На помен богумила код многих се јави прва асоцијација на Стефана Немању и на често понављану причу како их је побио и протерао.

Стефан Првовенчани у житију посвећеном оцу Немањи заиста помиње неке јеретике; међутим, нигде се не помињу богумили. Због непостојања историјских извора о богумилима, конструктори тезе на сваки помен неке јереси стављали су знак једнакости са богумилима. Међутим, неки сматрају да су ти јеретици, у ствари, Немањини политички противници, или пак римокатолици. Али, како се тамо помиње Арије и да „ови безумни иду за учењем његовим“, вероватно су у питању неки остаци аријанизма, некада веома раширеног на нашем простору. Извесно је да аријанизам нема додирних тачака са богумилством ни са босанским крстјанима. Крстјани су се, као што је наведено, заклињали на 318 никејских ота-

Цетињски псалтир с тумачењима из Свеучилишне књижнице у Загребу (R 3.349), XV stolebe, српске редакције, за које се „грешком“ тврдило да је богумилско

Дуго је некритички коришћен, као важан историјски извор о постојању богумила у Босни, запис Григоровича у његовом Путешествију, да је нашао у Житију деспота Стефана Лазаревића од Константина Филозофа, да су сви становници Сребренице – богумилске јереси. Међутим, професор Јагић, приређујући то дело за Гласник српског ученог друштва (књ. XLII), прегледао је све преписе тог житија и нигде није нашао то место. Испоставило се да је реч накнадно дописана на једном примерку

становништва поклоните своју пажњу брижљивом неговању католичког елемента који се показао поуздан и настојањима Монархије пријатељски расположен /.../. Затим Вам се препоручује да доведете муслимане у ближи контакт с католицима и да нарочито спречите приближавање или савез муслиманског с православним становништвом, које треба да се најоштрије надзире с обзиром на евентуалне, окупацији непријатељске аспирације“.

Да би се разјединили православни и муслимани, према наведеној инструкцији најпре је требало раздвојити њихову прошлост. Богумилска теза била је одлична подлога. Можда је и зато доведен на чело Земаљске владе у Босни баш историчар – Бењамин Калај, који је у ранијим радовима тврдио да су муслимани српског порекла. Међутим, у новој ситуацији своја гледишта прилагођава аустроугарским циљевима и цео др-

за кратко време дале резултат. Они су здушно прихватили нову улогу чувара државности и континуитета са средњовековном државом и потпуно се саживели с њом. Ту се истакао Мехмед-бег Капетановић са својом брошуром *Шта мисле мухамеданци у Босни* (1886), где је први пут један муслиман изрекао тврдњу о пореклу босанских муслимана од богумила. Преко листа *Бошњак* одвијало се усађивање богумилског мита и преобликовање свести муслимана са циљем стварања босанске самосвести. Босански муслимани су најбоље пример како се лако манипулише једним народом који се одрекне своје прошлости. Сва каснија дешавања, пристајање уз усташки покрет и њихови злочини, посебно у Херцеговини, затим четничка одмазда у Фочи и другим крајевима, као и сви догађаји у последњем рату, великим делом су последица спротовођења туђих циљева с убеђењем да су властити. Срљање у тражењу новог иден-

ца, а они су управо осудили аријанску јерес. Сем тога, заштитник босанске државе, Свети Иргур (Григорије Богослов), био је противник аријанизма.

Да би доказали да су крстјани били јеретици, многи узимају оптужбе, које су стизале са српске стране, да су бан Стјепан II Котроманић и његови поданици „безбожни погани бабуни“. Ако се те оптужбе посматрају саме за себе, заиста се може стећи такав утисак. Међутим, када се оне ставе у историјски контекст рата Стефана Душана са баном, и за рат уобичајене дехуманизације и де-христијанизације противника, које су, пре свега, биле упућене својим ратницима за подизање морала јер је требало да се боре са једнокрвном браћом, онда се стиче дру-

гачији утисак, поготово када се зна да су Орбин и Фарлати тврдили да је бан „одан грчком обреду и стога неподложан папи“. После је бан, према фрањевачкој хроници, постао римокатолик, што је исто могло да послужи за настављање са оптужбама. Такође, коментар непознатог аутора на *Срећковићево јеванђеље*, да је православна патријаршија митница где се патријарси постављају за злато, неким је доказ да је аутор припадник јеретичке цркве. Међутим, ово више личи на забринутог и огорченог православног верника кога брину дешавања у његовој цркви. Иако се не зна тачно када је коментар писан, постоје индикације да је то било након укидања Пећке патријаршије (1463) и потпадања под

Васељенску. У нашој Цркви и у народу време владавине Васељенске патријаршије и епископа фанариота остало је упамћено по, за хришћане, неубичајној окрутности и похлепи према новцу, о чему су сачувана бројна сведочанстава, међу којима је вероватно и поменуто. Кључни доказ да у Босни није било богумила, нити да су крстјани били нека хришћанска јеретичка црква јесте чињеница да, након турског освајања, у Босни налазимо само источно-православне, римокатолике, праве Турке и оне, како каже путописац Бенедикт Курипешкић, „које младост и лакоумност наводи да се потурче“. Да је раније заиста постојала нека трећа црква, она би сигурно опстала и после пада Босне. Претпоставка да су њени припадници сви прешли на ислам због сличности у учењу је бесмислица, јер нема утемељење у здравој логици, историјским изворима, теологији, и, на крају крајева, коси се са Гаусовом расподелом вероватноћа, која

је неодржива, јер би у том случају после турског освајања тамо били већински католици. Међутим, Курипешкић у свом путопису у централној и источној Босни помиње само православне. С обзиром на то да се ова појава није сагледала на прави начин, пласирана је хипотеза о досељавању православних из Србије.

Босанска прошлост је редак пример да су разлози ненаучне природе однели превлагу у стварању историје. Узрок томе можемо тражити у супротстављеним политичким, верским и националним интересима у Босни, а велика погодност која је свему томе ишла на руку је разнородност и супротстављеност изворне грађе, као и чињеница да није направљена њихова хијерархија. То значи да се извори другог реда никако нису могли претпоставити прворазредним, ако су противречни. На примеру Босне, извори првога рада свакако би били домаћи споменици, као што су повеље, рукописи и разни записи на књигама и у камену, као и остали

чија је осовина Ватикан-Загреб-Беч-Берлин зацртала границе историјске истине у складу са геостратешким циљевима њихових држава. Истраживање у постављеним оквирима омогућавало је објављивање радова, напредовање, каријеру, чланства, награде. Ко би искорачио изван постављених међа, био би заборављен. Формула је следећа: ако српски историчар својим радом не омета германски интерес за Југоисток и хрватски национализам, и ћути о њима, онда се за њега каже да је „ослободио своје дело од националистичких утицаја и објективно сагледао историјску науку“, а ако у тежњи за истином прекорачи дозвољене границе и разобличи поменуте интересе, онда добија етикету великосрпског националисте и историчара аматера и дилетанта. Сада нам постаје јасније зашто су историчари који су видели дуалистичку јерес у Босни, од Рачког до Симе Ћирковића, добијали велика признања за свој рад, премда је њихова кључна концепција била погрешна, а сада је већ и напуштена од стране озбиљнијих историчара. Њихово виђење је пратила контрадикторност, произвољност, па чак и наивности, што је успешно показао Миодраг М. Петровић, анализирајући онај део Ћирковићевог рада који се односи на верске прилике у Босни. То је негде и разумљиво јер Ћирковић, иако је његово дело велико, ипак није био историчар Цркве, тако да су му измицале теолошке нијансе. Он види дуализам у коментарима непознатог аутора на *Срећковићево јеванђеље*, премда је ту реч о источно-православном мистичном, а не о космичком и антрополошком дуализму средњовековних јеретика, како каже Драгољуб Драгојловић. Треба имати још на уму да нису само поменути разлози терали на стварање искривљене слике босанске прошлости. Наша интелектуална елита изграђена на тековинама француске револуције и у духу просветитељства, у основи отуђена па чак и отворено супротстављена правоверном хришћанству, оправдање свог духовног склопа тражила је и у прошлости. Богумилство, представљено као опозиција Цркви, било је идеално за ту сврху. Како другачије објаснити велике симпатије и духовну блискост код многих према тој измишљеној јереси у Босни... У будућности можемо очекивати развој једне нове историјске дисциплине – историје историографије – која ће бацити више светла на живот и рад појединих историчара, а посебно оних који су се бавили Босном, и разобличити могућу позадину њиховог дела – политичку, националну, верску, идеолошку.

У склопу мог истраживања српских средњовековних повеза књига, наишао сам такође, на појам „богумилски повез“, о коме је писала Берта ван Регемортер. Само летимичан поглед био је довољан да се утврди да је тај повез, и по декоративним и по структуралним елементима, истоветан са српским средњовековним повезима

се иначе користи за анализу масовних друштвених појава. Припадници неке верске заједнице, када би се нашли у ситуацији преласка на другу веру, разговарали би различито: неки би прешли са лакоћом из личног убеђења, а други због користољубља, неки би се двоумили; међутим, већина је увек конзервативна и остала би на старом. Међу њима је и оно основно језгро верника који су толико утемељени у својој вери да би пре прихватили смрт него ли је напустили. С обзиром на то да Турци нису вршили насилну исламизацију (сем неких издвојених случајева), значајан проценат те цркве сигурно би опстао и они би, попут фрањеваца који су добили Ахдnamу, такође добили признање своје вероисповести. Пошто је то раније решено за православне са Васељенском патријаршијом, то признање се за њих није ни потезало, јер су били једноверни. Овде лежи узрок масовности православних, непосредно по паду Босне. Такође, претпоставка да су крстјани искорењени за време последњих римокатоличких босанских краљева

артефакти који нам пружају највернију слику о верским приликама на том простору. Оптужбе за јерес, које су долазиле са стране, логично су другоразредни извори и на њима се не може темељити историја. Оне могу само да употпуне слику. Историчари, који су ишли за тим да историју Босне што више закомпликују или лажно прикажу, поставку су градили управо на изворима који почивају на оптужбама, дакле, на погрешним основама. Одговор Алојза Бенца недвосмислено показује да су „више силе“ биле укључене у стварање босанске историје. Пре свега, била је то тоталитарна комунистичка власт, премда њихова стега по том питању и није била тако јака када је Васо Глушац успео да објави *Истину о богумилима* (1945), као и још један рад (1953), у којима је потпуно оспоравао постојање богумила и доказивао православни карактер босанске цркве. Поред страха од режима не треба занемарити ни чињеницу да је међу историчарима владао, како кажу неки зли језици, дух аутоцензура, који је наметнула „интернационала историчара“;